

Ida-kirjandus 2008

Rahvusvahelised teaduskogumikud eesti autorite osalusel

Humanistic Base Texts and the Mahāyāna Sūtras. Studia in honorem Linnart Mäll. Editor-in-Chief Tarmo Kulmar, editor Märt Läänemets. (Studia Orientalia Tartuensia, Series Nova, vol. III.) University of Tartu: Centre for Oriental Studies, 2008, 373 lk.

See on rahvusvaheline pühendusteos tuntud õpetlase, Eesti juhtiva orientalisti-budoloogi ja poliitiku, EAO aupresidenti, Esindamata Rahvaste Organisatsiooni asutaja Linnart Mälli 70. sünnipäevaks. Autorite seas on 20 teadlast 10 maa teaduskeskustest. Raamat koosneb kolmest teemavaldkonnast, millega Linnart Mäll teadlasena ise tegeleb. Erinevate mahajaana suutrate problemaatikast kirjutavad New Delhis asuva rahvusvahelise India kultuuriakadeemia direktor Lokesh Chandra, Boris Oguibénine Strasbourg'i Marc Blochi ülikoolist, Sunitikumar Pathak Visva-Bharati ülikoolist Santiniketanist Indiast, Siddharth Singh Banarase Hindu ülikoolist Varanasis, Yaoming Tsai Taiwani riiklikust ülikoolist ja Andres Herkel. Budismi ajaloo ja arengule minevikus ja nüüdisajal on oma uurimused pühendanud Kalpakam Sankarnarayan (K. J. Somaya budismiuuringute keskus, Mumbai, India), Banwei Wang (Pekingi ülikool), Leonid Jangutov (Venemaa TA Siberi osakonna budoloogia, mongolika ja tibetoloogia instituut, Ulan-Ude, Burjaatia), Sergei Lepekhov (Venemaa TA Siberi osakonna budoloogia, mongolika ja tibetoloogia instituut ja Burjaatia riiklik ülikool, Burjaatia), Willam A. Magee (Dharma Trummi Budistlik Ülikool, Taiwan, Taipei), Alpo Ratia (ühing Kultuuritegu, Turu, Soome), Sergei Nesterkin (Venemaa TA Siberi osakonna budoloogia, mongolika ja tibetoloogia instituut, Ulan-Ude, Burjaatia), Ricardo Sasaki (Brasiilia Budistlik Kolledž, Nalanda Budistlik Ühing, Sao Paulo, Brasiilia), David R. Loy (Xavieri ülikool, Cincinnati/Ohio, USA). Kolmas valdkond käsitleb humanistlikke kontseptsioone erinevate kultuuride (muistsete egiptlaste, peruulaste, hetiiide) traditsioonides ja Uue Testamendi (Luuka evangeeliumi) mõttemaailmas, autoriteks Manfred Dietrich (Westfaali Wilhelmi ülikool, Münster, Saksamaa), Tarmo Kulmar (Tartu ülikool, Eesti), Jaan Puhvel (California ülikool, Berkeley/California, USA) ja Randar Tasmuth, EELK Usuteaduse Instituudi rektor. Sissejuhatav ana-

lüütiline ülevaateartikkel Linnart Mällist kui õpetlasest ja poliitikust pärineb Märt Läänemetsa sulest.

Body and Soul in the Conceptions of the Religion. Leib und Seele in der Konzeption der Religionen. Ihu ja hing erinevates religioonides. Akten des Siebenten Gemeinsamen Symposiums der Theologischen Fakultät der Universität Tartu, der Deutschen Religionsgeschichtlichen Studiengesellschaft, der Estnischen Studiengesellschaft für Theologie Tartu, der Estnischen Studiengesellschaft für Morgenlandkunde. Tartu am 29. und 30. September 2006 zu Tartu. Herausgegeben Manfred L. G. Dietrich und Tarmo Kulmar. (Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte 42.) Münster: Ugarit-Verlag, 2008, 239 lk.

Tegu on kirjastuse Ugarit-Verlag väljaantava religiooniloolise sarja *Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte* 42. numbriga, kus ilmusid koostöös Eesti Akadeemilise Orientaalseitsiga korraldatud rahvusvahelise 2006. aasta teaduskonverentsi “Ihu ja hing erinevates religioonides” ettekanded.

15 artiklist seitse on otseselt seotud orientalistikaga, neist neli on orientaalsetsi liikmete kirjutatud. Amar Annuse Babüloonia usundilugu käsitleva uurimuse pealkirjaks on “The Soul’s Journey and Tauroctony. On Babylonian Sediment in the Syncretic Religious Doctrines of Late Antiquity”. Peeter Espaki teemaks on hingekujutelmad sumeri religioonis: “Passing to the Underworld in Sumerian Texts”; Tarmo Kulmar kirjutab muistse Peruu matmiskombestikust artiklis “The Burial Customs and Death-related Beliefs of Ancient Peru”. Märt Läänemetsa ja Linnart Mälli artiklid käsitlevad hingekujutlusi budistlikus mõttemaailmas: “On the Conception of *bodhicitta* in the *Gandavyūhasūtra*” ja “Terms Denoting Living Body and Body in General in Buddhist Texts”. Kogumikust leiab veel artikleid, mille autoriteks on Manfred L. G. Dietrich, Mart Jaanson, Henn Käärik, Jaan Lahe, Tõnu Lehtsaar/Kaido Soom, Urmas Petti/Aira Võsa, Einike Pilli, Anu Põldsam, Peeter Roosimaa ja Randar Tasmuth.

Eestikeelsed raamatud

Ida klassika tõlked

Šāntideva. Bodhitšarjāvatāra. Sanskriti keelest tõlkinud ning eessõna ja kommentaariumi kirjutanud Linnart Mäll. Toim. Teet Toome ja Urmas Pappel. (Budismi pühad raamatud 3.) Tartu: Lux Orientis, 2008. 232 lk.

Bodhitšarjāvatāra (Virgumisteele asumine) on India suure budistliku mõtleja Šāntideva (u 685–763) kuulsaim teos, mis kujunes mahajaana budismis väga autoriteetseks tekstiks; selles sisalduvale õpetusele tuginedes püüti Indias oma meelt parandada I aastatuhande viimastel sajanditel. Hiljem on see raamat suure aus olnud Nepalis, Tiibetis, Mongoolias ja Burjaatias, vähemal määral ka Hiinas.

Viimastel aastakümnetel on *Bodhitšarjāvatāra* saanud väga populaarseks ka Läänes tänu dalai-laamale, kes on seda esile tõstnud kui budismi üht olulisemat püha raamatut. Ta tsiteerib tihti otsekui töötusvandena selle 10. peatüki 55. salmi: “Kuni ilmaruum kestab ja kuni maa püsib, olgu mu olemasolu pühendatud kannatuste kaotamisele maailmast!” Raamatu mahust kolmandiku moodustavad Linnart Mälli sissejuhatav artikkel, kommentaarid, hääldamisjuhised, registrid ja illustratsioonid.

Valik upanišade. Sanskriti keelest tõlkinud ja kommenteerinud Martti Kalda. Loomingu Raamatukogu 7–8, 2008, 88 lk.

Sissejuhatuses annab Tallinna ülikooli Humanitaarinstituudi õppejõud Martti Kalda ülevaate upanišadide kohast India kirjanduspärandis. Upanišadid kuuluvad india kirjanduse vanimasse kihistusse, veedade kommentaarkirjanduse hulka, mis pärinevad ajavahemikust ca 1250–750 eKr. Nende mõju hinduismi õpetusele, india klassikalisele filosoofiale, sufismile ja ka uusaja Euroopa mõtlemisele on raske üle hinnata.

Eesti autorite teosed ja kogumikud

Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2007. Toimetuskolleegium: Indrek Ude (tegevtoimetaja), Märt Läänemets, Teet Toome, Tarmo Kulmar. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, 2008, 141 lk.

See on Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi teine aastaraamat, — esimene number (*EAO aastaraamat 2006*) ilmus jaanuaris 2007. Väljaanne koondab teadusuurimusi ja esseid erinevate orientalistikaharudega tegelevatelt Eesti teadlastelt ja loomeinimestelt. Linnart Mäll kirjutab budistliku mõttelaadi olemusest ja tulevikust tänapäeva maailmas (“Budismi perspektiive Euroopa Liidus ja Eestis”); Märt Läänemetsalt on artikkel 2008. aastal oma 70. sünnipäeva tähistanud Linnart Mälli loometegevusest (“Linnart Mäll — looja ja tõlkija”). Ühelt tuntumalt eesti humanitaarteadlaselt maailmas, hetitoloog Jaan Puhvelilt on kogumikus lühiartikkel võrdleva mütoloogia teemadel (“Jumalad ja demonid omavahel”); Ülo Valk kirjutab Jaan Puhveli 75. sünnipäeva auks Puhvelist teadlasena (“Päike Anatoolia maastikel: Jaan Puhvel 75”). Haljand Udamil on postuumselt avaldatud peatükk Türgi derviškirjanduse ajaloost (“Diivanikirjandus ja derviškirjandus”). Andres Herkelilt on lugemiseks kolm kirjanduslikult nauditavat kirja Aserbaidžaaani teemadel (“Kirjad Viljale Bakuus”). Peeter Espak analüüsib sumeri mütoloogia ja usundiloo seotud küsimusi (“Su’en-šamuh’i kiri jumal Enkile: Monoteistlikke algeid sumeri religioonis”); Urmas Pappeli uurimus räägib valitseja kontseptsioonist Hiina ja Tiibeti kultuuris (“Valitsejaideaal Hiinas ja Tiibetis”). Mait Raun on kirjutanud esseet “Mõni ääremärkus lüsioloogile”, Margit Juurikas artikli “Näitleja klassikalises *nô*’s ja *kyôgen*’is” ning Tarmo Kulmar ülevaate “Uue Maailma muinasrahvad

eesti keeles — enne ja nüüd”. Arvustused on Peeter Espakilt ja Vladimir Sazonovilt, aastramatu lõpetab ülevaade eestikeelsest Ida-kirjandusest 2006–2007.

Olaf-Mihkel Klaassen. Jaapan läbi aegade: Lühike valiktemaatiline ülevaade Jaapani ajaloost. Tallinn: Argo, 2008, 240 lk.

Olaf-Mihkel Klaasseni uus raamat on mõeldud sütitama Eesti lugejate hulgas laiemat huvi Jaapani ajaloo ja kultuuri vastu ning pakub valiku teemasid Jaapani minevikust ja olevikust. Autor peatub lähemalt Jaapani mütoloogial alates kosmogoonilistest müütidest, esimeste jumalate ja Jaapani saarte tekkimisest kuni Ninigi saamiseni Jaapani valitsejaks. Samuti käsitletakse Jaapani ajaloo periodiseeringut, vaadeldakse nn kolme tüve teooriat elanike etnogeneesis, heidetakse pilk keisri institutsioonile, Jaapani hariduse ja kultuuri ajaloole ning välis- ja sisepoliitikale. Käsitletud on ka usundeid, samuti sporti kui jaapani kultuuri lahutamatu osa.

Uku Masing. Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt. 2., täiendatud trükk. Toimetanud Luule Krikmann. Tartu: Ilmamaa, 2008, 536 lk.

Raamat hõlmab Uku Masingu varajasi uurimustöid ja esseistikat aastatest 1930–1945. Valimiku esmatrükk ilmus 1993. aastal, kordustrukile on lisatud kaks artiklit: “India — vastuolude maa” (*Postimees* 11. 05. 1944) ning “Umar-i-Khajjām”, täielik variant seni ilmumata kirjutisest.

Alar Nigul. Võitlus kahel rindel ehk eestlase juhtumised Nõukogude armee päevil Afganistanis. Tallinn: Grenader, 2008, 191 lk.

Nõukogude armee koosseisus Afganistanis võidelnud Alar Niguli autobiograafiline teos, mis kirjeldab peamiselt “igapäeva elu, kuhu vahele on natuke ka sõjakirjeldusi”. Kuigi olemuselt on teos ilukirjanduslik, on kõik kirjeldatud sündmused ka päriselt aset leidnud.

Roy Strider. Himaalaja jutud: Reisikiri elust maailma katusel. Illustreerinud Druktse Gyal. Tallinn: Varrak, 2008, 400 lk.

Tegu on vaimuka ja kütkestava reisikirjaga elust Himaalaja mäestikualadel, eriti Hiina poolt okupeeritud raske saatusega Tiibetis, kus tänini käib võitlus oma kultuuri ja rahva ellujäämise nimel. Sarkasmiga kirjeldatud seiklustest võtavad teiste seas osa popkunstnik Kiwa ja üks Eesti riigikogu liige, kel tuleb rinda pista rohelise tšilli ja kohaliku riietumiskultuuriga.

Tõlkekirjandus

Tema Pühadus Dalai-laama. Kuidas näha enda tõelist olemust? Inglise keelde tõlkinud ja toimetanud Jeffrey Hoppkins. Inglise keelest tõlkinud Lauri Liiders. Eestikeelse tõlke toimetaja Märt Läänemets, keeleteoimetaja Elo Lindsalu. Tallinn: Tänapäev, 2008, 238 lk.

Tegemist on dalai-laama järjekordse õpperaamatuga laiemale publikule, mille koostajaks ja toimetajaks on tema pikaajaline tõlk ja kaastöötaja Jeffrey Hoppkins. See raamat annab õpetusi sellest, kuidas budistlikku mõtteviisi järgides ära tunda ja ületada väärarvamusi iseenda kohta ning hõlmata maailma realistlikumalt ja armastavamalt. Iga peatüki järel antakse konkreetseid harjutusi, kuidas iseennast ja oma meelt analüüsida ning selle läbi muutuda mõistvamaks ja kaastundlikumaks. Sobib lugemiseks kõikidele budismist ja oma meele tervendamisest huvitatutele, kuid mõningad eelnevad teadmised budismi kohta tuleksid seda raamatut lugema asudes igati kasuks.

Tema Pühadus XIV dalai-laama ja Howard C. Cutler. Kunst olla õnnelik: Elamisõpetus. 3. trükk. Inglise keelest tõlkinud Mae Hallistvee. Tallinn: Pegasus, 2008, 303 lk.

Psühhiaater Howard C. Cutleri küsimustest ja Tiibeti usujuhi dalai-laama vastustest koostatud raamat on saanud ülemaailmseks bestselleriks.

René Guénon. Nüüdismaailma kriis. Prantsuse keelest tõlkinud Haljand Udam, toim. Ülle Udam. Tartu: Johannes Esto Ühing, 2008, 184 lk.

Eelarvamusteta lugeja võib täheldada, et kõik materialistliku maailma tunnused, mida autor omistab praegusele Lääne tsivilisatsioonile, on täheldatavad ka praegu ja sealjuures veel suuresti võimendunud kujul. Maailm on liikunud üha kiirenevalt materialiseerumise suunas ja ei ole näha märke mingisugusest pöördest, mida autor teoreetiliselt võimalikuks peab. II maailmasõda, totalitaarsed režiimid, pahempoolse võimuhaaramisüritused ning laastavad sõjad kõikjal maailmas on sihikindlalt hävitanud traditsioonilised eluvormid ka Idamaadel (Guénoni ajal oli Orient suuresti veel säilitanud vanad eluvormid) ning valmistanud teed kogu maailma hõlmavale tarbimisühiskonnale ja “uuele maailmakorrale”, mis on uus aste Lääne allakäiguteel. Vaimset eliiti, nagu Guénon seda kujutleb, pole tekkinud, mistõttu pimedus on veelgi suurem kui 1920. aastatel, katastroof, mis võib hävitada tsivilisatsiooni tervikuna ja lõplikult, on praegu tehniliselt täiesti võimalik. Tehnika on tunginud igasse maailma nurka, ta on loonud illusiooni elujärje paranemisest, kuid on toonud kaasa ka kõikvõimalikke riske ja ohtusid. Tehnika valdkonnas on progress tõepoolest vaieldamatu, kuid selle eest tuleb maksta kallist hinda: selles valdkonnas saavad tulemuslikult tegutseda vaid inimesed, kes on läbinisti materialistid ega ole võimelised teadvustama midagi väljaspool seda. Progressiga kaasnevad

silmanähtavalt kogu maailma hõlmavad “hajusad katastroofid” (niinimetatud globaalprobleemid); looduskeskkonna hävimisest ohtlikum on ühiskonna ja isiksuse enda mandumine, mille vahetuks tulemuseks on niinimetatud demokraatia, mis sisuliselt tähendab praegu ühiskonna totaalset plebeiseerumist, ning selle mahitusel sündinud massikultuur ja organiseeritud kuritegevus, mis on seadnud end kõrgemale rahvastest ning valitsustest. Idamaiste õpetuste levimine *New Age*’i kujul on tekitanud vaid illusiooni vaimsustumisest, mis on läbinisti kaootiline ja eksitavam kui kunagi varem; see on vaid individualismi, materialismi ja tarbimismentaliteedi pahupool. Kuid tänu Guénoni pärandile on olnud võimalik teadvustada ka asjade tegelikku olukorda maailmas: praegune olukord “ei anna põhjust leppida osavõtmalt kao ja pimedusega... me peame töötama, nii palju kui suutmist, et rajada väljapääsu sellest “pimedast ajast”. (*Tõlkija järelsõna.*)

Jonathan Clements. Ying Zheng (258–210 eKr): Hiina esimene keiser. Inglise keelest tõlkinud Martti Kalda. Tallinn: Kunst, 2008, 229 lk.

Raamat räägib terrakotasõdurite skulptuuride kaudu maailma teadvusse jõudnud Qini riigi kuninga (isikunimega Ying Zheng) ehk Hiina hilisema ühendaja, “Qini Esimese Keisri” Qin Shi Huangdi (258–210 eKr) elust ja valitsejateest. Ta oli vallutaja, kes ühendas tollaegse Hiina seitse sõdivat riiki ja valitses Hiinat Shang Yangi legalistlikule filosoofiale tuginedes. Tema andis Hiinale tema ajaloolise vägevuse, lõi ühtse seadusandluse ja ehitas Suure Müüri. Ent hoolimata nendest saavutustest ei mäletata teda mitte kangelasena, vaid hirmuvalitsejana, kui ühe maailma varaseima totalitaarriigi loojat. Tema ajal ühtlustati küll Hiinas maksevahendid, kirjamärgid ja mõõtühikud, ehitati teid ja kindlustati piire, samas aga põletati raamatuid, kehtestati tsensuur, sätestati kogukonna ühiskondlik süütegude eest ning hukati teadlasi ja vabamõtlejaid.

Abraham Eraly. Keisrid paabulinnutroonil. Inglise keelest tõlkinud Martti Kalda. Tallinn: Avita, 2008, 664 lk.

Erapooletuna näiv ülevaade India ajaloost, mis hõlmab kuue esimese mogulist imperaatori valitsemisaega. See on raamat ühest kõige kriitilisemast ja valesti käsitletud perioodist India ajaloos.

Julia Lovell. Suure Müüri taga: Hiina maailma vastu 1000 e.m.a – 2000 m.a.j. Inglise keelest tõlkinud Lauri Saaber, toim. Märt Läänemets. Tallinn: Tänapäev, 2008, 361 lk.

Julia Lovell vaatab kaasaegse Hiina müüri mütoloogia taha, paljastab killustatud, veristest võitlustest räsitud ja hoopis vähem maalilise Hiina kui see, mida riigi praegused külastajad näevad. Müüri lugu edeneb koos Hiina keisririigi ja selle piiripoliitikaga, mille saadus müür ju lõpuks ongi.

Robert van Gulik. Templiviirastus. 2., täiendatud ja toimetatud trükk. Inglise keelest tõlkinud Kersti Unt. Tallinn: Tänapäev, 2008, 179 lk.

Robert van Guliki ilukirjanduslik kriminaaljutustus, milles on kohtunik Di lahendada kolm salapärast juhtumit: kaovad rikka kaupmehe tütar ning 50 kullakangi ja leitakse peata laip. Robert Hans van Gulik (1910–1967) oli Hollandi diplomaatiline esindaja Hiinas ja Jaapanis. Kohtunik Di Renjie oli reaalne isik, üks Tangi dünastia tuntumaid riigimehi, kes lahendas palju keerulisi juhtumeid.

Deng Ming-dao. Igapäeva Tao: Elu — tasakaal ja kooskõla. Inglise ja hiina keelest tõlkinud Mats Ostam. Tallinn: Varrak, 2008, 317 lk.

Ülevaade taoismi olemusest. Esmakordselt on eesti keeles laiemal lugejaskonnal võimalus pilku heita hiina kirja seni salapäraseks jäänud maailma. Need iidised märgid, mida siin üksikasjalikult lahti seletatakse, on tänapäeva hiina kirjakeele aluseks.

Tao lood. Taolaste tarkus. Koostanud Solala Towler, fotod John Cleare. Inglise keelest tõlkinud Raul Kilgas. Tallinn: Ilo, 2008, 192 lk.

Kinkeraamatuna kujundatud kogumikku on valitud kõige ilmekamad süžeed taoismi klassikutelt, lisaks mõned pärimusest inspireeritud uuemad lood. Mõistujuttude kaudu, mille taustaks on Hiina mäed, kosed ja kuristikud, tutvub lugeja taoistlike põhimõtete ja arusaamadega kõige tähtsama kohta elus — sünd, surm, kaotus, võit; kuidas taluda väärikalt katsumusi; kuidas elada kooskõlas kõiksusega.

Vajragupta. Budism igapäevaelus: Meelerahu teejuht. Inglise keelest tõlkinud Oleg Kangur, Lauri Liiders, Pille Runtal, Aune Suitsmart. Luuletused tõlkinud Jaan Kaplinski. Tallinn: Pilgrim, 2008, 223 lk.

Vajragupta kirjeldab budistliku õpetuse olemust lihtsalt ja arusaadavalt ning annab selle rakendamise juhiseid, et rikastada meie toimekat ja keerukat elu. Raamatus kirjeldatud isiklikud kogemused, harjutused, mõtisklused ja probleemikäsitlused suunavad lugejat kõlbluse, meditatsiooni ja tarkuse teele.

52 geniaalset mõtet Sun Tzu raamatust “Sõjakunst”. Koostaja Karen McCreadie. Inglise keelest tõlkinud Silja Soone. Tallinn: Ersen, 2008, 122 lk.

Sun Tzu teose tõlgendus pole asenduseks originaalile, kuid püüab selgitada tema ideede ajatut loomust, kasutades neid tänapäevase ärimaailma vaatlemisel. Selline värske lähenemise kaudu on proovitud muuta originaalteoses sisalduvad tarkused käesoleva meelelahutusliku raamatu kaaslasteks.

Antiikmütoloogia ja kultuur. Inglise keelest tõlkinud Ülla Jürviste, Kalle Klein, Ehte Puhang. Tallinn: Varrak, 2008, 735 lk.

Mahukas entsüklopeedia kirjeldab põhjalikult vanu müüte ja kultuure alates egiptlastest, roomlastest, keltidest ja viikingitest. Raamat hõlmab ka rikast ja mitmekihilist hiina, india ja jaapani mütoloogiat. Teos on illustreeritud fotode ja kunstiteoste reprodega, mis toovad esile antiikmaailma võlu kogu selle hiilguses.

Philip Wilkinson, Neil Philip. Mütoloogia. Inglise keelest tõlkinud Tiina Kanarbik. (Silmaringi teatmik.) Tallinn: Varrak, 2008, 352 lk.

Raamatus on antud põhjalik ülevaade maailma kultuuride müütidest. Lood armastusest, seiklustest ja kangelaslikkusest ning loomislood on elavalt jutustatud ja kaunilt illustreeritud. Leidub klassikalisi lugusid Kreeka ja Rooma mütoloogiast ning vähem tuntud Ameerika, Aasia ja Aafrika rahvaste müüte.

Michael Gordon, Bernard Trainor. Cobra II: Iraagi sõda ja okupatsioon. Inglise keelest tõlkinud Jüri Adams ja Ivika Arumäe. (Mõte ja Mõök.) Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008, 726 lk.

Raamat on tänini üks kõige põhjalikumaid ja sügavamaid Iraagi sõja põhjuste, sõja käigu ja tagajärgede analüüse. Autorid on usutlenud sadu sõjas ja selle ettevalmistamisel osalenuid — lihtsõdurist kuni kindralite, kõrgemate ametnike ja poliitikuteni. Nad said kasutada nii USA kui ka Iraagi salastatud ja seni avaldamata materjale ning külastada lahingupaiku ja sõjas osalenud üksusi. Tulemuseks on detailne ja haarav kirjeldus sõja planeerimisest, lahingutest ning sõja eel ja ajal tehtud otsustest.

Koostanud Tarmo Kulmar